

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΞΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

2
1905

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ÉDITIONS
BAS. N. GRÉGORIADÈS

Ε.Υ.Δ της Κ.Υ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Παντελή Μ. Κοντογιάννη Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' ῥωσσοτουρκικὸν πόλεμον (1768-1774). Ἐν Ἀθήναις. Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου. 1903. Βίς 8ον σ. 1ε', 528.

Μετὰ πολλῆς εὐχαριστήσεως ἀγγέλλω τὴν πρὸ διστίας μὲν ἐκτυπωθεῖσαν, ἐπ' ἰσχύτων δὲ μόνον τεθεῖσαν εἰς κυκλοφορίαν συγγραφὴν ταύτην τοῦ καθηγητοῦ τοῦ γυμνασίου Χίου κ. Κοντογιάννη. Τὸ θέμα εἶνε βεβαίως τῶν μάλιστα ἐπαγωγῶν, δεικνῶν τοὺς ματαίους πρὸς ἐπιτεύξιν τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων, παρορμηθέντων εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Τούρκων ἐπὶ τῆς Αἰκατερίνης Β', καὶ τὰ ἐπακολουθήματα τοῦ πολέμου τούτου καὶ τὰς ζημίας καὶ καταστροφάς, ἅς ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἕνεκεν αὐτοῦ ὑπέστησαν οἱ Ἕλληνες. Ἡδὴ παρ' ἡμῖν ὁ κ. Σάθας εἶχε συμπεριλάβει τὴν χρονικὴν ταύτην περίοδον τῆς ἔθνικῆς ἱστορίας εἰς τὴν Τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα καὶ ἀφιέρωσει εἰς αὐτὴν ἐνενηκόντα σελίδας. Ἄλλ' ὁ κ. Κοντογιάννης, εἰδικὴν ἐπιχειρήσας περὶ τοῦ θέματος τούτου μονογραφίαν, πολὺ εὐρύτερον καὶ συστηματικώτερον ἐμελέτησε τὰς πηγὰς καὶ ἤντησεν ἐκ τῶν βοηθημάτων, συγκροτήσας βιβλίον ἄξιον λόγου πολλοῦ. Διὰ τριῶν κεφαλαίων προλεγόμενος περὶ τῆς πρὸ τῶν γεγονότων τῶν ἀποτελούντων τῆς συγγραφῆς τὸ κύριον θέμα ἐπικοινωνίας τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥώσων καὶ τῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας πολιτείας τῆς Ῥωσικῆς αὐτοκρατορίας, περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Τούρκων καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων, ἐκθέτει ἔπειτα διὰ μακρῶν τὰ κατὰ τὴν ἐνεργηθεῖσαν ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης διὰ τῶν Ὁρλώφ καὶ τοῦ Παπάζωλη ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων, τὴν διεξαγωγὴν αὐτῆς καὶ ἀποτυχίαν, τὰ κατὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Τσεσμέ καὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Λήμνου, τὰ τῆς Ῥωσικῆς κατοχῆς τῶν Κυκλάδων μέχρι τῆς συνθήκης τοῦ Καϊναρτζή καὶ τὰ περὶ αὐτῆς καὶ τέλος τὸν μετ' αὐτὴν διωγμὸν τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ γένους ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὰ κατὰ τὸν Χασάν πασᾶν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ τὸν φιλελληνισμὸν ἐν Εὐρώπῃ.

Ἐκ τῆς ἀναγραφῆς ταύτης τῶν κεφαλαίων γίνεται δῆλον, ὅτι ἡ οἰκονομία τῆς συγγραφῆς ἔχει ἐξαιρέτως, ὁ δὲ συγγραφεὺς ἐν τῇ τα-

ξινόμησι τῆς ὅλης οὐ μικρὰν ἀπέδειξε συνθετικὴν τέχνην. Μόνον δὲ παρατηρῶ, ὅτι τὰ ἐν σ. 160 περὶ τῶν νεωτέρων τυχῶν τοῦ κρητικοῦ οἴκου Δασκαλογιάννη ἀνήκον εἰς ὑποσημείωσιν μᾶλλον, παρέλκουσι δ' ἐν τῷ κειμένῳ ὡς ἐτέθησαν. Καὶ ἡ γλῶσσα δὲ τοῦ βιβλίου εἶνε ἀκριβῆς καὶ σώφρων. Εὐχῆς δ' ἔργον θὰ ἦτο, ἂν ἀπέφευγεν ὁ συγγραφεὺς πλὴν τινῶν ἄλλων τὴν χρῆσιν τοῦ καίτοι μετὰ μετοχῆς καὶ φράσεις τινὰς ξενιζούσας, οἷα ἡ ἐν σ. 34 περὶ τῆς Αἰκατερίνης, ὅτι ἐπολιτεύετο μὲ ἐλευθέρας τὰς χεῖρας.

Ἐξαιρέτοι δὲ ὑπῆρξαν καὶ αἱ μελέται τοῦ συγγραφέως, μετὰ πολλῆς ἐπιστάσεως διεξεληθόντος τὰς τε πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα καὶ νέα ἐξερευνήσαντος καὶ ἐν μέρει ἐκδόντος, ἐν οἷς καὶ τὰ ἐκ Μυκόνου ἔγγραφα. Διὸ πλουσιώταται ἀπέβησαν πλὴν ἄλλων αἱ εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Ῥωσίᾳ ἐπιφανῶν Ἑλλήνων, περὶ τῶν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἑλληνικῶν παροικιῶν καὶ ἰδίᾳ περὶ τῆς ἐν ταῖς Κυκλάσι ῥωσοκρατίας, οὓσαι τῶν ἀρίστων τῆς ὅλης συγγραφῆς. Καίτοι δὲ ὁ κ. Κοντογιάννης ὁμολογεῖ, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ πηγαί, αἵτινες δὲν ὑπῆρξαν προσιταὶ εἰς αὐτόν, ὀλίγας βεβαίως ἔχομεν ἤδη γνωστὰς οὕσας νὰ ὑποδείξωμεν. Τοιαῦτα εἶνε τινὰ οἰκογενειακὰ ἔγγραφα τοῦ ἐν Καλάμαις διδάκτορος τῆς νομικῆς κ. Μπενάκη. Λίαν δὲ πιθανῶς πλὴν τῶν ῥωσικῶν ἀρχείων ὅλη ἀξία λόγου πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τοῖς ἀρχείοις Βενετίας, Βιέννης καὶ Παρισίων.

Κατὰ πάντα λοιπὸν εἶνε ἄξιον ἐπαίνων τὸ ἔργον. Ἄλλ' ἐπιτραπήτω ὅμως νὰ παρατηρήσω εἰς τὸν κ. Κοντογιάννην, ὅτι περὶ ἐν τι ὀφείλει νὰ καταβάλλῃ μείζονα προσοχὴν ἐν μελλούσαις ἱστορικαῖς συγγραφαῖς, ἅς ἀπεκδεχόμεθα ἐκ τοῦ καλάμου αὐτοῦ. Εἶνε δὲ τοῦτο ἡ σαφεστέρα διάκρισις τῶν πηγῶν καὶ τῶν βοηθημάτων. Περὶ τοῦτο ἐπικρατεῖ δυστυχῶς σύγχυσις τις ἐν τῷ ἄλλως ἄξιῳ μελέτης ἔργῳ τοῦ Χίου καθηγητοῦ. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον συμπεφυρμένη γίνεται μνεῖα ἐν σ. 1-15 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Πηγαὶ πηγῶν αὐτόχρημα καὶ βοηθητικῶν συγγραφῶν, οὐδ' εἶνε αὐταὶ ὡς ἔδει συστηματικῶς καὶ εὐσυνόπτως ἐκτεθειμένα. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ἀμεθοδῶς γίνονται πολλακίς καὶ αἱ παραπομπαὶ ἐν ταῖς σημειώσεσιν, οὐδ' εἶνε αὐταὶ πάντοτε πλήρεις. Οὕτως ἐν σ. 63 σημ. 1 σημειουμένων διαφόρων βοηθημάτων δὲν συναναγράφεται ἡ συγγραφή τοῦ Νηφακῆ, ἧτις ἔπρεπε νὰ προηγῆται πάντων τούτων, εἰ καὶ γίνεται ἄλλως μνεῖα

αὐτῆς ἐν σ. 60. — Ἐν σ. 360 σημ. 4 τὸ ἴμὸν ἄρθρον Ἡ πυρίτις τῆς Δημητσάνης σημειοῦται ὡς ἐκτετυπωμένον ἐν τῷ Νεολόγῳ, ἐν ᾧ σήμερον προχειρότερον εὐρίσκεται ἐν Λόγοις καὶ ἄρθροις σ. 511 κ. εἰ. — Ἐν σ. 157 παραλείπεται ἡ ὑπὸ Ἐμμ. Βαρδίδου ἐν Ἀθήναις τῷ 1888 ἔκδοσις τοῦ περὶ Δασκαλογιάννη ἄσματος. — Ἐν σ. 50 σημ. 2 προσεθήτω, ὅτι ἡ μονογραφία τοῦ κ. Βικέλα Ἡ Ἑλλάς πρὸ τοῦ 1821 εὐρίσκεται καὶ γαλλιστὶ ἐν τῇ συλλογῇ *La Grèce byzantine et moderne*. Ἐν Παρισίαις. 1893 σ. 159 - 195. Παραδείγματα δὲ ἀμεθοδοῦ μνείας ἢ κατάταξιν πηγῶν καὶ βοηθημάτων ἔστωσαν τάδε· Ἐν σ. 50 ἀναγινώσκωμεν τὴν ἐξῆς σημείωσιν «Περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀναβιώσεως τῆς παιδείας ὀλίγα μὲν, ἀλλὰ περιεκτικὰ γράφει ὁ Παπαρρηγόπουλος (Ἱστορ. τοῦ ἑλλ. ἔθν. τομ. 5' σ. 608 - 612). Πρὸς τοῦτοις Μ. Παρανίκια, Σχεδιάσμα, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867. — Ε. Καστόρχη περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ σχολῆς ἐν Ἀθ. 1847 ἄτινα εἶνε ἀξιόλογα ὡς καὶ ἡ ὅλη πραγματεία». Ἐν τῇ σημειώσει ταύτῃ ἴδει νὰ προταχθῇ ἡ παραπομπὴ εἰς τὸ κύριον καὶ εἰδικὸν ἔργον τοῦ Παρανίκια, προστιθεμένου καὶ τοῦ Ὀλυμπιακοῦ λόγου τοῦ Φιλίππου Ἰωάννου, νὰ ἐπηται δὲ διὰ τοῦ Πρβλ. ἡ παραπομπὴ εἰς τὰ ὀλίγα μὲν, ἀλλὰ περιεκτικὰ τοῦ Παπαρρηγοπούλου. — Ἐν σ. 69 σημ. 4 ἔχομεν τὴν σημείωσιν «Χιώτου Ἱστορ. Ἀπομν. τόμ. 3 σ. 458 - 460. Ὁ Χιώτης περὶ τοῦ Μελισσηνοῦ ὁμιλῶν παραπέμπει εἰς τοῦ Masson *Mémoires de la Russie tom. 3 p. 425*». Ἀλλ' ἀφ' οὗ ὁ Χιώτης παρέλαβε τὰ λεγόμενα παρὰ τοῦ Masson, εἰς τοῦτον ἴδει πρῶτον νὰ γείνη ἡ παραπομπή, νὰ ἐπηται δὲ ἡ μνεία τοῦ Χιώτου, προηγουμένου τοῦ Πρβλ. — Ἐν σ. 35 ἀναγινώσκειται ἡ ἐξῆς σημείωσις περὶ τοῦ Μαρίνου Χαρβούρη «Σάθα Ν. φ. σ. 545 - 546. Περὶ Χαρβούρη πρβλ. Daru *Histoire de la republique de Venise t. 5. Paris. 1819 p. 68*. — Ζαβίρα Ν. Ἑλλ. σ. 406. — Βενδότη, Προσθήκη κτλ. σ. 225. Τὸν βίον αὐτοῦ ἴδε καὶ ἐν Χρυσασίδι τόμ. 2 σ. 112 - 116 Πρβλ. καὶ Σάθα Νεοελλ. φιλ. σ. 544 - 548». Ἐνταῦθα παρατηρῶ, ὅτι ὁ μὲν κ. Σάθας ἀναφέρειται δις, ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει τοῦ σημειώματος, ἐκεῖ μὲν γινομένης μνείας ὀλιγωτέρων σελίδων, ἐνταῦθα δὲ πλειοτέρων. Ἀλλ' αἱ πλειότεραι αὐταὶ (σ. 547 - 548) δὲν ἀναφέρονται εἰς τὸν Μαρίνον Χαρβούρη, ἀλλ' εἰς τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ Ἰωάννην καὶ Μάρκον. Διὰ τί δὲ ἐν μὲν

τῇ πρώτῃ μνείᾳ Ν. Φ., ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ Νεοελ. Φιλ.; Ἄλλ' ἡ σύγχυσις ἐν τῷ σημειώματι εἶνε ἐτι μεγαλειτέρα. Ὁ Σάθας δὲν εἶνε ὁ πρῶτος γράψας τὰ περὶ Χαρθούρη, ἀλλὰ παρέλαθεν αὐτὰ ἐκ τοῦ Μαζαράκη ἐν ταῖς Βιογραφίαις τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν τῆς νήσου Κεφαλληνίας. Ἐν Βενετίᾳ, 1843 σ. 71 κ. εἰ. Ἄρα πρῶτος ἔπρεπε νὰ μνημονευσθῇ ὁ Μαζαράκης, εἰ δυνατόν δὲ καὶ πρὸ αὐτοῦ αἱ πηγαί. Ἐξ ὧν ἠντλήσεν ἐν τοῖς περὶ τῆς μετακομίσεως τοῦ γρανίτου, ἐφ' οὗ ἐστήθη ὁ ἀνδριάς τοῦ μεγάλου Πέτρου· εἶτα δὲ, γενικωτέρας γινομένης τῆς παραπομπῆς εἰς τὰ καθ' ὅλου περὶ τοῦ Χαρθούρη γραμμένῳ, πρῶτοι ἔπρεπε νὰ μνημονευσθῶσιν ὁ Βενδότης καὶ ὁ Ζαβίρας; ἔπειτα ὁ κ. Σάθας; καὶ ὁ ἐν τῇ Χρυσαλλίδι βίος καὶ τελευταῖος, προηγουμένου τοῦ Πρβλ. ἢ Ἐπιθι, ὁ *Daru*, ὅστις παρεμπύπτοντα μόνον ποιεῖται λόγον περὶ Χαρθούρη. Ἐμικρολόγησα περὶ τὰ τοιαῦτα ὄχι διὰ νὰ κακίσω τὸν κ. Κοντογιάννην, ὅστις εἶνε ἄξιος πολλῆς τιμῆς διὰ τὴν φιλόπονον καὶ εὐσυνειδήτην αὐτοῦ ἐργασίαν, ἀλλὰ τοῦτο μὲν εὐελπιστῶν, ὅτι ἐν ἄλλοις ἐργοῖς θελεῖ μείζονα καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα ἐπιστήσει προσοχὴν, ἀλλὰ κυρίως διὰ νὰ παρακινήσω εἰς συστηματικωτέραν καὶ εὐμεθοδιωτέραν κατάταξιν τῶν παραπομπῶν, ἄρα καὶ ἔρευναν, τοὺς ἀπειροτέρους τῶν παρ' ἡμῖν ιστοροῦντων, παρ' οἷς ἀμαρτάδες, οἷαι αἱ ἀνωτέρω ὑποδειχθεῖσαι, δὲν εἶνε ἐξαιρέσεις ὡς παρὰ τῷ κ. Κοντογιάννῃ, ἀλλὰ κενῶν.

Ἐν τέλει δεῖον νὰ ἐπανορθωθῇ μία ἱστορικὴ ἀνακρίβεια τοῦ συγγραφίως. Λέγων ἐν σ. 57, ὅτι τοὺς Τούρκους ἐμιμήθησαν καὶ οἱ πλουσιώτεροι τῶν (Ἑλλήνων τῆς Πελοποννήσου) προεστώτων, σχηματίσαντες καὶ αὐτοὶ τσιφλίκια, δὲν τυγχάνει τοῦ ὀρθοῦ. Τὸ σύστημα τῶν προνοιῶν ὑπῆρχε παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τῆς Πελοποννήσου ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων βυζαντιακῶν χρόνων, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐπεξετάθη ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ δεσποτάτου, ὡς ἀποδεικνύουσι διάφοροι τοπωνυμῖαι κατὰ γενικὴν, ἀνερχόμεναι εἰς ἐκείνους τοὺς χρόνους. Τὸ ἐναντίον λοιπὸν μᾶλλον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι οἱ Τούρκοι ἐμιμήθησαν τοὺς Βυζαντινοὺς καθιδρύοντες τσιφλίκια. Οἱ δὲ τουρκοκρατούμενοι Πελοποννήσιοι προὔχοντες οὐδὲν ἄλλο ἐπραξάν ἢ νὰ συνεχίσωσιν ἄνευ διακοπῆς τὸ πρότερον σύστημα ἢ τὸ πολὺ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς αὐτὸ, ἂν τυχὸν εἶχε διακοπὴ ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις τῆς κατακτήσεως, τοῦθ' ὅπερ λίαν ἀπίθανον.